

prejeto: 2010-03-18
pregledni znanstveni članek

UDK 341.218.4:323.1:94(450.36+497.4/.5)"19"

NAROD, DRŽAVA IN IDENTITETE V OBMEJNIH PROSTORI

Vida ROŽAC DAROVEC

Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1

e-mail: vida.rozac.darovec@zrs.upr.si

IZVLEČEK

Prispevek obravnava teoretične aspekte proučevanja obmejnosti oz. sumaren prikaz razvoja področja, ki se je v zadnjih desetletjih oblikovalo na področju t. i. »border studies« in predstavlja enega od najbolj značilnih teoretičnih obratov zadnjega desetletja. Prispevek obravnava, na kakšen način lahko s tovrstnimi teoretskimi in metodološkimi pristopi gledamo na oblikovanje etničnih identitet, nacionalnih držav in meja.

Ključne besede: meje, obmejnost, border studies, identitete, zgornji Jadran

NAZIONE, STATO E IDENTITÀ NELLE ZONE DI CONFINE

SINTESI

Nel soffermarsi sugli aspetti teorici che sostengono lo studio di una realtà di confine, il contributo offre una sintesi sullo sviluppo dei cosiddetti »border studies«, attestandosi come una delle principali novità teoriche degli ultimi dieci anni. Il contributo illustra in che modo attraverso questi specifici approcci teorici e metodologici sia possibile osservare i processi di formazione delle identità etniche, degli stati nazionali e dei confini.

Parole chiave: confini, realtà di confine, border studies, identità, alto Adriatico

UVOD

Prispevek povzema različna teoretična spoznanja s področja »mejnosti« in identitete in jih poskuša aplicirati na področje zgodovinopisja meja in obmejnosti. Uvajanje t. i. *border studies* v zgodovinopisje v svetu ni novost, v slovenskem zgodovinopisju pa si šele utira pot. Še vedno namreč prevladujejo študije, ki obravnavajo meje kot politične ločnice in potemtakem sodijo v korpus t. i. nacionalne zgodovine in se nanašajo predvsem na diplomatske in politične aktivnosti pri določanju jugoslovanskih in slovenskih meja. Nacionalna zgodovinopisja so v obmejnih regijah pogosto ujeta v procese mitologizacije preteklosti, ki temeljijo na izključevanju »drugega«, kar onemogoča dialog identitet in medkulturno komunikacijo. Zgodovinarji pa bi se morali upreti ustvarjanju nacionalnih, etničnih in drugih mitov. Odgovorni so za zgodovinska dejstva, kakor tudi za kritiko teh zgodovinsko-ideoloških zlorab.

Prav zato se zdi smiselno opozoriti na nekatera osnovna teoretična izhodišča, ki opozarjajo na to, da lahko meje študiramo tudi iz njihovih socialnih vidikov, t. j. z vidika ljudi, ki ob mejah živijo in jih ne dojemajo tako kot politika centrov. Meje so za njih ovire, ki jih ločujejo od sorodnikov, virov preživetja in ustaljenih poti, hkrati pa s svojo domiselnostjo pogosto predstavljajo dodatne resurse preživetja. Področje zgornjega Jadrana je eno takih področij, kjer je zaradi stika različnih kultur prihajalo do pogostih političnih sprememb in zato predstavlja še obilo prostora za tovrstne študije.¹

TEORETIČNA IZHODIŠČA

Naraščajoče zanimanje družboslovcev za strukture in funkcije mednarodnih meja in življenja ljudi ob meji vedno odraža dialektični odnos med državo in obmejnimi regijami – odnos, v katerem imajo obmejne regije odločilen vpliv na oblikovanje nacije in države. Centri na periferne regije pogosto gledajo zviška in se ne zavedajo pomena periferije (Donnan, Wilson, 1998, 3).

S proučevanjem meja so se med prvimi soočili *geografi*, ki ločijo pojem *boundaries* od *frontier*. Prvi pomeni predvsem linearno politično mejno črto, ki deli različne teritorialne sisteme, drugi pa zajema širše, conalno razumevanje meje oz. njen socialni kontekst. Z izrazom *frontier* so geografi označevali ozemlja na robu obvla-

1 Tudi v slovenskem prostoru je v zadnjem desetletju nastalo nekaj študij, ki sodijo v korpus raziskav stičnih prostorov. Raziskave stičnih prostorov so našle svoj domicil med drugim tudi na Znanstveno-raziskovalnem središču Univerze na Primorskem, kjer se z omenjenim stičnim prostorom tako ali drugače ukvarja vrsta raziskovalcev. Če navedemo le najbolj uveljavljene: geografa Milana Bufona (Bufon, 1995; 2004; 2008), sociologinjo Matejo Sedmak (Sedmak, 2002; 2009), jezikoslovko Vesno Mikolič (Mikolič, 2004; 2010) idr. V zadnjem času pa so tovrstni koncepti utirajo pot tudi med zgodovinarji Inštituta za zgodovinske študije UP ZRS (Pelikan, 2009; Pirjevec, 2009; Rožac Darovec, 2005; Klavara, 2009).

danega sveta. Podobno je v germanskem svetu pomenil izraz *Mark*, s katerim so označevali obmejna območja. Zaradi obstoja številnih interakcij med družbami je razumljivo, da politične meje, pa naj bodo še tako zavarovane in jasno zarisane v prostoru, nikakor ne morejo predstavljati zares definitivne družbene meje v prostoru. Teoretiki devetnajstega in dvajsetega stoletja so mejo razumeli predvsem v linearnem smislu, vključno z očetom moderne politične geografije Ratzlom. Želeli so čimbolj uskladiti družbene in kulturne meje s političnimi, kar je pripeljalo do določanja takih meja, ki so sprožile tudi ekstremna etnična čiščenja (Bufon, 2001, 65–66). Na taki osnovi so nastali pojavi kot npr. fašistična »etnična bonifikacija« ali pa povojni eksodusi na slovenski zahodni meji, na Češkem, Poljskem itd.

Z obmejnostjo se ukvarjajo tudi socialni in politični antropologi, med katerimi pa zasledimo celo obrnjeno vsebinsko pojmovanje zgoraj omenjenih terminov: po Cohenu se *boundary* kaže kot termin z najbolj splošno aplikativnostjo, medtem ko za *border* velja situacijska specifičnost; izraz *frontier* pa je rezerviran za strogo omejene geopolitične in pravne rabe (Cohen v: Knežević Hočevar, 1999, 24). Antropologi gledajo na meje tako iz lokalne kot iz nacionalne perspektive. Fokusirani so na lokalne skupnosti ob mednarodnih mejah in se posvečajo proučevanju materialnih in simboličnih procesov znotraj kulture. Osredotočajo se na vsakdanje življenje ob meji in na kulturno konstrukcijo meja med skupnostmi, ki je v širši perspektivi pri drugih družbenih znanostih pogosto spregledana. Nadalje opozarjajo, da so nacije in države ter njihove institucije sestavljene iz ljudi, ki ne morejo in ne želijo biti reducirani na podobe, ki jih konstruira država, mediji in skupine, ki jih želijo zastopati. Študije vsakdanjega življenja ob meji se pogosto preoblikujejo v študije življenja države, katere predstavniki igrajo aktivno vlogo pri oplemenitenju politike. Antropologija obmejnosti proučuje tako kulturno prepustnost meja, prilagodljivost obmejnega prebivalstva kot tudi rigidnost držav pri poskusu ideološke konstrukcije politične delitve in njihovih naporih za vzpostavljanje kontrole na področju kulture (Donnan, Wilson, 1998, 4). Študije meja in obmejnosti pomembno prispevajo k razumevanju nacije, etnične in celo spolne (*gender*) identitete, ker meje modulirajo te identitete na način, ki ga ne zasledimo nikjer drugje (Donnan, Wilson, 1998, 25).

Enega najpomembnejših pionirskih prispevkov, ki pojasnjuje vpliv meje na oblikovanje etnične identitete, je podal norveški antropolog Friderik Barth. Na pojav meja se je osredotočil veliko bolj neposredno in eksplicitno kot kdorkoli pred njim in pokazal, da je mejo možno preučiti s kvalitativnimi metodološkimi pristopi. Knjiga *Ethnic Groups and Boundaries* (1969) je povzročila »spremembo paradigme« najprej v antropologiji, pozneje pa v družbenih vedah nasploh (Cohen, 1994, 59).

Barth meni, da se skupinska identiteta konstruira in ohranja v procesu primerjanja in interakcije s pripadniki drugih skupin, z »Drugim«. Brez takšne interakcije bi dejansko le stežka prišlo do oblikovanja identitete. Po opredelitvi Barthovega norveškega kolega Thomasa Hyllanda Eriksena je »etničnost aspekt odnosa, in ne kulturna

značilnost neke skupine. V docela monoetničnem okolju pravzaprav sploh nimamo opravka z etničnostjo, saj v njem ni nikogar, komur bi lahko izrazili našo kulturno drugačnost« (Eriksen, 2002, 34).

Na etnično mejo ne gre gledati kot na nekakšen avtonomno delujoč mehanizem, ki se ohranja pri življenju brez posredovanja človeka. Meje so socialni konstrukti, ki so potrebni dejavnega ohranjanja. Barth poimenuje označevalce meja, ki določajo posamezne skupine, »diakritični znaki«, ki jih sleherna skupnost izbere izmed spreminjajočega se in raznolikega kulturnega repertoarja, ki je na razpolago. Posamična zamišljena skupnost se uveljavi tako, da določenim diakritičnim znakom pripiše izredno pomemben simbolni pomen, se pravi z dejavno konstrukcijo meja. Kot opozarja Barth, gre pri tem vedno za skupno delo na istem ozemlju živečih kompetitivnih skupin, pri čemer močnejša skupina običajno laže uveljavi in transformira ustrezne posebnosti (Vermeulen, Govers, 1994, 35).

Ohranjanje meja je torej stvar *odnosov moči* in posledično politike. V sodobnem svetu politični voditelji nešteto krat utemeljujejo svoje zahteve na kulturnih in etničnih razlikah. Zaradi tega »se dovršen del delovanja političnih inovatorjev nanaša na kodificiranje posebnosti: na izbor označevalcev identitete in uveljavljanje pomena teh kulturnih diakritičnih znakov ter na zamolčanje ali zanikanje pomena drugih razlikujočih lastnosti« (Barth, 1970, 35). Med označevalci meja je omenil »ustvarjanje zgodovinskih tradicij z namenom upravičevanja in povečevanja posebnosti in identitete« (Barth, 1970, 35). Barth je opozoril tudi na pomen lokalno usmerjenih študij, ki prispevajo k razumevanju, kako se kulturna krajina postavi nad socialne in politične delitve.

Barthovemu delu je sledila množica drugih politično-antropoloških študij, ki obravnavajo obmejnost iz različnih zornih kotov:

- proučujejo obstojnost kulturne meja tudi po političnih spremembah meja (primer italijansko-tirolske meja, ki ga obravnavata Cole in Wolf (Cole, Wolf, 1974)),
- raziskujejo, kako meja vplivajo na lokalno kulturo in kako meja kreirajo okoliščine, ki oblikujejo nove ruralne ali urbane skupnosti
- raziskujejo, kako meja gradijo nacijo in državo
- nekatere študije se osredotočajo na ljudi, ki izbirajo ali so prisiljeni na gibanje vzdolž meja
- spet druge študije so fokusirane na simbole in pomene, ki označujejo obmejno življenje (Donnan, Wilson, 1998, 5).

Tudi zgodovinski antropologi se vedno pogosteje soočajo z dejstvom, ki ga implicira Barthov pristop, da skupine same sebe ne definirajo z nanašanjem na lastne značilnosti, ampak z izključevanjem, torej s primerjanjem s »tujci«. V primeru srečanja dveh različnih kultur imamo opraviti s pojavom *etnocentrizma*, ko lastno skupino dojemamo kot superiorno, kar običajno izhaja iz skupnega, vsem razumljivega jezika. Tako, kot ugotavlja tudi Armstrong, ki dopolnjuje Barthov pristop,

etnična skupina z nasprotno etnično skupino pogosto ustvari antietnično dvojnost (Armstrong, 1991, 43).

Za Armstronga, kakor tudi za Smitha, igrajo vitalno vlogo pri povezovanju populacije in vzdrževanju skupnosti *miti* in *simboli*. Menita, da je glavna značilnost etničnih mejnikov vedenjska. Razmejujoči etnični mehanizmi obstajajo po svojih izvorih in najbolj temeljnih učinkih bolj v zavesti svojih subjektov kot pa v črtah na zemljevidu. Najpogostejše so simbolni mejni mehanizmi besede, mednje pa lahko prištevamo tudi geste, slike, glasbo in podobno. Armstrong mita v tem primeru ne vidi kot napačno zavest, pač pa kot povezovalni dejavnik: »Najpomembnejši učinek pripovedovanja mita je prebujanje močne zavesti članov skupine o njihovi *skupni usodi*. Simboli, miti in komunikacija, ne pa materialni vidiki, skupne usode so torej odločilni za oblikovanje identitete« (Armstrong, 1991, 40–50). Za Armstronga in Bartha se simbolno-mitološki kompleks nanaša predvsem na skupni jezikovni kod, medtem ko Smith dopolnjuje omenjeni kompleks še s celo vrsto kulturnih in simboličnih komponent, poleg mitov, med katerimi izpostavlja še posebej mit o skupnem izvoru in izvoljenosti ljudstva, še mit o skupnem trpljenju kot tudi spominu na zlate čase. Med pomembne komponente uvršča še vrednote, spomine, rituale, navade in tradicijo, kot najpomembnejše komponente etničnosti pa navaja tudi simbole teritorija in skupnosti, ki se lahko kažejo v različnih oblikah kot npr. zastave, totemi, kovanci, ritualni objekti, himne, posebna hrana, narodni heroji in podobno (Smith, 1999, 11).

Kreiranje teritorialnih držav je ena od komponent oblikovanja nacionalnih držav, druga pa je nujnost oblikovanja nacionalne identitete. Nekateri, kot npr. Deutch, zagovarjajo mnenje, da so se nacionalne države oblikovale iz centra, vsiljene obrobim skupnostim in perifernim regijam v procesu kulturne in institucionalne integracije in asimilacije. Nacionalna identiteta naj bi bila v tem pogledu izraz kulturne homogenizacije, nacionalna zavest pa vezni člen političnega okvira nacionalne države. Tipični primer takšnega konsolidiranja nacionalnih držav naj bi bila Francija, ki je s postopno družbeno standardizacijo svojega teritorija, s pričetkom v 17. stoletju, dosegla višek za časa Tretje republike (po 1870), ko je državnemu aparatu, kot je dejal Weber, uspelo kmete preoblikovati v Francoze. To pomeni, da so se kmetje morali najprej odreči vaški lokalni identiteti in jo zamenjati s širšo nacionalno. Ameriški zgodovinar Sahlins v delu *The Making of France and Spain in Pyrenees* (1989) pa zagovarja idejo, da države niso preprosto vsilile svojih vrednot in meja lokalnim skupnostim, temveč je bil proces, vsaj od sedemnajstega stoletja dalje, dvo-smeren. Prav lokalne skupnosti so bile tista motivacijska sila oblikovanja nacionalne enotnosti in teritorialnih držav. Na sam akt razmejitve sicer niso imele pomembnejšega vpliva, medtem ko se je nacionalna identiteta – kot Francozi oz. Španci – pojavila na periferiji veliko prej kot v centru. Skratka, z zgodovinsko analizo je na primeru pirenejske meje med Francijo in Španijo v pokrajini Cerdanya, ki je bila

formalno načrtana 1659, prikazal, kako je periferija v naslednjih dveh stoletjih vplivala na konstruiranje nacionalne identitete na državnem obrobju (Sahlins, 1989, 8–9).

Glede samega izvora nacionalnih držav obstajajo različne teorije. Medtem ko nekateri vplivni avtorji, kot npr. Anderson, Breuilly in Hobsbawm, zagovarjajo tezo, da je narod »zamišljena skupnost«, ki je zrasla v glavah elit, da bi zadovoljili svoje politične cilje, jim stojijo nasproti primordialisti (Connor, Smith, van der Berghe), za katere so narodi povsem »realne« in »naravne« entitete. Narodi imajo opraviti s takimi prvinskimi potezami, kot so občutja sorodnosti in razširjene družine.

V zgodovini poznamo več vzorcev formiranja nacionalnih držav (nation-building). Gellner (1983) se omejuje na dva značilna procesa: na zgodnje industrijske integrativne nacionalizme, ki temeljijo na mobilnosti v okviru neke jezikovne celote in na poznoindustrijske secesijske nacionalizme, ki se upirajo asimilacijskim pritiskom, ki jih zahteva industrijska kultura (Rizman, 1991, 20–21). Sahlins pa na podlagi raziskovanja pirenejske francosko-španske meje potrjuje teorijo simbolične konstrukcije nacionalne in politične identitete, ki jo poleg Bartha in Armstronga zagovarjajo tudi Grillo, Cohen in Wallman, ko poudarjajo, da se etnična identiteta oblikuje prav z diferenciacijo in razlikovanjem med »nami« in »njimi«. Prav bližina drugega na drugi strani francosko-španske meje strukturira pojav narodne identitete veliko prej, preden je bila lokalna skupnost asimilirana s strani dominantnega centra (Sahlins, 1989, 9).

Koncept in praksa meje sta se izvajala še pred modernimi razmejitvenimi dogovori v osemnajstem in devetnajstem stoletju. Tehnike delimitacije so uvažali tako Grki kot Rimljani. Verdunsko pogodbo iz leta 843 je npr. sestavljalo 120 poslancev, ki so se ukvarjali z razdelitvijo frankovske države med tri naslednike. Razmejitve v Verdunu je bila zelo zahtevna, ne le zaradi pomanjkanja topografskih zemljevidov, temveč tudi zaradi fragmentacije oblasti in razvoja fevdalnega prava, ki se je uveljavilo v zahodni Evropi.

Zgodovinarji so sprva dokazovali, da srednjeveška politika ni poznala koncepta natančne teritorialne razmejitve. V zadnjem času pa tudi medievisti ugotavljajo, da razširjenost fevdalnih odnosov med desetim in trinajstim stoletjem ne pomeni tudi odsotnosti vprašanja meje. Zanimarjano je bilo dejstvo, da so bila zemljiška gospodstva natančno razmejena, še posebej znotraj meje stare francosko-romanske delitve. Večinoma so bile tudi meje kraljestev dobro definirane, označene z mejnimi kamni, rekami, drevesi, čeprav so bile pogosto diskutabilne. Še v enajstem in dvanajstem stoletju so bile politične meje med kraljestvi neke vrste fevdalne meje znotraj kraljestev. Beseda *frontier* datira v trinajsto stoletje, ko meje dobijo političen, fiskalni in vojaški pomen in je drugačen od notranjih fevdalnih meja med zemljiškimi gospodstvi. Conalne meje so se postavljale med dvema nasprotujočima se državama in pomenijo obrambne cone, stale pa so nasproti linearnih mejnih črt. Toda od 16. st. dalje se conalni in linearni pojem meje prekrivata in ideja razmejitve postane eno od

orodij razmejitve conalne meje (*frontiere*) ali meja conalnega območja (*boundaries of the frontier*). Od 17. do 19. stoletja so se koncepti meje razvijali od praznih con do preciznih mejnih linij. Francoska revolucija pa je dala ideji teritorija specifično nacionalno vsebino. Nacionalne države so v 19. stoletju politizirale mejne črte kot tiste točke, kjer nacionalna oblast najde svoj izraz, se pravi meje države segajo do meja etnične oziroma nacionalne skupnosti. Države so definirane s svojo ekskluzivno jurisdikcijo na določenem teritoriju, meje teritorija pa definirajo oblast države. V poznem devetnajstem in dvajsetem stoletju teritoriji in meje postanejo politični simbol, kar je pripeljalo do meddržavnih konfliktov, vojn in množičnih morij. Tako je Frederick Hertz že l. 1944 postavil politično in ideološko definicijo teritorija: »Ideja o nacionalnem teritoriju je pomemben element vsake nacionalne ideologije. Vsaka nacija razume svojo deželo kot neodtujljivo sveto zapuščino in svojo neodvisnost, integriteto in homogenost prikazuje v povezavi z varnostjo, neodvisnostjo in častjo. Ta teritorij je pogosto prikazan kot telo nacionalnega organizma, jezik pa kot njegova duša« (Sahlins, 1989, 2–3).

Če je torej klasični pristop proučevanja problematike »meja« dajal največ poudarka državnim horizontalnim mejam, se je zlasti v drugi polovici tega stoletja pričel uveljavljati koncept, ki priznava kompleksnost in prepletenost različnih teritorialnih in funkcijskih meja, ki sočasno obstajajo v družbah. Obstoječe politične meje na nek način simbolizirajo povečini že zaključen proces formiranja nacij. Trenutno pa smo priča procesom, ki te meje na nek način presegajo, saj je Evropa v intenzivnem procesu integracije, ki pomeni prav preseganje in mehčanje tako političnih kot funkcionalnih meja in omejitev. Priča smo tudi procesom decentralizacije, ki dajejo perifernim področjem vlogo veznega člana med državami, vedno bolj se krepijo regionalne identitete, tako da se obujajo že skorajda pozabljene regionalne identitete, kar vse priča, da nacionalne države ne pomenijo »konca zgodovine«. Kljub temu pa meje ostajajo v zavesti ljudi kot tiste ločnice, ki skupnost konstituirajo prav v kontrapoziciji z Drugim.

NAMESTO SKLEPA: PRIMER ZGORNJEGA JADRANA

Če, skratka, želimo razumeti zgodovino devetnajstega in dvajsetega stoletja, potem je nujno, da razumemo prav procese oblikovanja nacionalnih držav, ki so se definirale prek zavzemanja ekskluzivnega teritorija in ustvarjanja »pravičnih meja« za lastne etnične skupnosti, ki pa so hkrati postale »krivične« za druge, t. i. »nedržavotvorne« etnične skupnosti in s tem zasejale seme nestabilnosti v preteklo in sedanjo evropsko družbeno stvarnost. Prav tako nam zgoraj navedene teorije o oblikovanja narodov, nacionalne identitete in meja med njimi pomagajo razumeti problematiko etničnih konfliktov v severovzhodni jadranski obmejni regiji, ki predstavlja stičišče treh kultur (germanske, slovanske in romanske) in s tem treh sim-

bolnih, mitoloških in vrednostnih sistemov, ki so se tu že stoletja srečevali in si stali nasproti ter krojili identiteto obmejnega prebivalstva.

Na tem območju so se državne meje in posledično tudi oblasti nenehno spreminjale. Tu že stoletja sobivajo različne kulture, jeziki, religije in narodi, ki jih je zaznamovala večstoletna izkušnja bojev, sovraštva, netolerantnosti in spopadov. Svet zgornjega Jadrana je namreč prepreden s številnimi ločnicami in mejami, sedanjimi in historičnimi, etničnimi, državnimi, kulturnimi in geografskimi. Opredelimo ga lahko tudi kot obmejno regijo, kjer se skozi zgodovino, kljub splošni demokratizaciji družbenega življenja in političnih odnosov, ohranja mitologija manjvrednosti *out-grupe* (tistih zunaj), ki ima pomembno vlogo pri utrjevanju lastne *in-grupe* (tistih znotraj), kar povzroča med etnijami in drugimi družbenimi skupinami pogoste konflikte. Te cilje so v zgodovini dosegale vodilne elite s širjenjem *ksenofobije*, z agresivnim nacionalizmom, rasizmom in podobno. Stik dveh kulturnih ali etničnih skupin spremlja torej po eni strani poudarjeni etnocentrizem v funkciji utrjevanja skupinske identitete in izključevanja »drugačnih«, po drugi strani pa postopek pridobivanja oziroma podrejanja pripadnikov druge skupnosti k lastni grupi po principu *asimilacije*. To pomeni, da se statično etnocentrično razumevanje kulturnih prostorov v robnih ali stičnih delih teh prostorov v resnici srečuje z vrsto dinamičnih procesov, ki potekajo med mejnimi skupnostmi in slednje postavljajo v konfliktno ali koeksistenčno odnose. Obstoj kulturnih meja izraža zato ob etnocentrizmu prav tako univerzalni fenomen *akulturacije*, se pravi prevzem ali prenos kulturnih elementov med različnimi družbenimi skupinami (Bufon, 2007, 220–233).

Zgodovina obalnih mediteranskih mest je v primerjavi s celinskim območjem specifična v tem, da je mestnemu teritoriju pripadalo tudi podeželje, skupaj pa sta tvorila soodvisno celoto. To je značilno tudi za primorska obalna mesta, pri čemer pa ne gre pozabiti, da se v tem prostoru dihotomiji mesto – podeželje pridruži še etnična diferenciacija. Italijansko govoreči prebivalci so namreč tradicionalno živeli v mestih in predstavljali pretežno meščanski srednji razred, bili pa so tudi veleposestniki in lastniki industrijskih obratov, medtem ko so bili slovensko in hrvaško govoreči pretežno kmetje, ki so živeli na podeželju, kar je nedvomno vplivalo na oblikovanje identitet vseh treh narodov. Družbeno razlikovanje je bilo v starejših obdobjih zgodovine pogojeno s socialnimi razlikami zaradi soodvisnosti mesta in podeželja. Kljub kulturnim razlikam ni povzročalo etničnih konfliktov, medtem ko so se etnične razlike v obdobju prehoda v industrializacijo v povezavi z narodnim prebujanjem v 19. st. poglobile. Potencialna konfliktnost področja pa se je zaradi ekonomske neenakosti etničnih skupnosti pri sočasnem hitrem prehodu v industrializacijo še povečala (prim. Hutchinson, Smith, 1996, 1).

Predvsem v italijanski historiografiji je zaslediti enačenje opozicije mesto – podeželje z italijansko nasproti slovanski etnični skupnosti. Da tovrstna opozicija nima veliko skupnega z realnimi zgodovinskimi dejstvi, je v svoji študiji *Il paradigma citá*

/ campagna e la rappresentazione dualistica di uno spazio multietnico Marta Verginella prepričljivo ovrgla, saj lahko v Trstu, Gorici in delno tudi Istri sledimo oblikovanju slovenskega in hrvaškega meščanstva (glej več: Verginella, 2008, 779–792). Zakaj je paradigma mesto – podeželje tako privlačna za italijanske zgodovinarje, pa lahko razložimo z antropološkimi orodji, ki se nanašajo na etnično razmejevanje med skupinami ali skupinami z različnimi načini preživetja in etnicističnimi in nacionalističnimi prisvajanja krajin (Baskar, 2002, 98–101).

Celo iredentisti (Marinelli) so namreč priznavali, da je težko določiti etnične meje in nesporne razlike med Slovani, Romani in Germani v tem prostoru. Vivante je npr. ugotavljal, da oblast v regiji ne pripada nobenemu narodu, regijo pa je videl kot križišče treh narodov. Odnosi med etnijami so se skozi različna obdobja spreminjali, od pozivov po italijansko-slovanskem bratstvu že v prvi polovici 19. stoletja in kasneje v času vojne in po njej, pa do travmatičnih konfliktov, ki so privedli do etnične purifikacije in nasilne asimilacije *drugorodnih*. Raznolikost jezikov, izvornih mitov in ekonomska neenakost so začrtali med etnijami v tem prostoru nepremostljive meje, ki so se sprevrgle v medsebojne konflikte. Celotno prvo polovico 20. stoletja je zaznamoval nacionalni boj med kulturno »superiornimi« Italijani na eni strani ter »tujerodnimi« in »inferiornimi« Slovenci in Hrvati na drugi.

Posebno specifiko območja predstavlja tudi stik slovenske in hrvaške kulture v Istri. Pri razumevanju tega odnosa si lahko pomagamo z Barthovim modelom, ki ga je apliciral na Norvežane in Švede: večina ljudi v delu Istre, ki danes pripada Sloveniji in se ima za Slovence, pa naj imamo v mislih današnji čas ali 19. stoletje, se prišteva med Slovence po »etnični pripadnosti« (čeprav se ta izraz pred 200 leti med običajnimi ljudmi ni uporabljal). Slovenci pa se že vsaj 100 let dobro zavedajo, da niso Hrvati. Zelo dobro ločujejo, kaj je hrvaško, in »vedo«, da med Hrvati in Slovenci v Istri obstajajo razlike. Takšno pojmovanje drugačnosti velja tudi za Hrvate. To se nam zdi morda tako očitno, da sploh ni vredno omembe. Toda poanta je v tem, da sta si bili hrvaška in slovenska kultura pred 200 leti v osnovi podobni in da sta se v nekaterih vidikih spajali. Za obe skupnosti je bila značilna tradicionalna kmečka družba in ista katoliška veroizpoved ter podoben jezik. Skupno jim je bilo tudi to, da jima je nasproti stala italijanska politika in kultura, ki je sebe dojemala kot urbano, in s tem večvredno in civilizacijsko naprednejšo, kar je še dodatno prispevalo k sodelovanju med Hrvati in Slovenci. Ta prepletenost je še posebej prihajala do izraza ob slovensko-hrvaški etnični meji pri popisih prebivalstva, ko so se vasi ob meji enkrat odločale za hrvaško, drugič za slovensko govoreče in je jasno ločnico prinesla šele administrativna meja med republikama leta 1945 (Darovec, 2009, 247–254). Etnične razlike so nedvomno obstajale, vendar jih še zdaleč ne moremo primerjati z razlikami med slovensko in hrvaško kulturo iz druge polovice 19. stoletja in danes. V teh 200 letih se je celotna vsebina slovenskih kulturnih običajev v veliki meri spremenila, pri čemer so današnji običaji in vrednote povezani s pluralistično in demokratično druž-

bo, masovno potrošnjo, mladinsko kulturo, novimi informacijskimi tehnologijami, globalizacijo itn. Do zelo podobnih procesov je prišlo tudi v hrvaški Istri, tako da si slovenska in hrvaška kultura nista nič manj podobni kot v preteklosti, nekatere stare plasti so izrinjene, druge pa so se spojile z novimi. Kljub temu pa po mnenju pripadnikov obeh skupin ostaja meja med njimi še vedno povsem jasno začrtana, kar lahko razumemo tudi kot posledico vpliva politike centrov, ki se manifestira prav na svojih mejah.

Fašistični teror nad slovenskim in hrvaškim prebivalstvom in njun eksodus v Jugoslavijo med obema vojnama, revanšistične partizanske represalije z metanjem nasprotnikov v fojbe po kapitulaciji fašistične Italije in po koncu vojne, eksodus Italijanov iz Istre in Dalmacije v letih 1954–1956, so le najbolj travmatični dogodki v razdeljenem kolektivnem spominu, ki še danes živi in ne obremenjuje le meddržavnih odnosov, temveč tudi komunikacijo na drugih nivojih družbe. Glede vseh naštetih vprašanj obstajajo med raziskovalci na obeh straneh meje precejšnje razlike, ki so običajno pogojene z nacionalnimi in političnimi pripadnostmi, zato lahko z gotovostjo trdimo, da zgodovina še vedno močno obremenjuje življenje ob meji.

Primer zgornjega Jadrana je eksemplaričen primer, kako dramatične posledice ima za življenje ljudi spreminjanje meja. Nova politična meja, zakoličena po drugi svetovni vojni, ni le razdelila ozemlja med dve državi, temveč je povzročila tudi jasno začrtane meje identitet. Zato menimo, da ukvarjanje z mejami ne vključuje le političnega vidika njihovega nastajanja in spreminjanja, temveč se pred zgodovinarje postavlja zahteva po usmeritvi na proučevanje socialnih in antropoloških vidikov obmejnosti, ki pokažejo na večplastnost obravnavanega fenomena.

NATION, STATE AND IDENTITY IN BORDER AREAS

Vida ROŽAC DAROVEC

University of Primorska, Science and Research Centre of Koper, SI-6000 Koper, Garibaldijska 1

e-mail: vida.rozac.darovec@zrs.upr.si

SUMMARY

Borders have been subject to various types of inquiry in the social sciences and humanities, spanning the fields of the political geographical, social anthropological, sociological, as well as political and cultural history. This paper focuses on the theoretical aspects of investigating borderness and outlines the development of the area which has emerged in the last decades in the field of social studies and the humanities, the so-called »border studies«, with a special emphasis on historiography. Border studies open new questions of identity and cultural policy. The aim of the paper is to apply the theoretical findings of political geographers, anthropo-

logists and sociologists to historiographical exploration of border areas, including the Upper Adriatic. In the case of the Upper Adriatic, it is possible to fully appreciate how dramatically the changing borders can affect the lives of the local population. The new political border set after World War II not only divided the territory between two states but also sharply delineated identities. Therefore, in our opinion, the investigation of borders not only deals with the political aspect of their creation and change but necessitates that historians expand their focus to investigating the social and cultural aspects of borderness which manifest the multi-faceted nature of this phenomenon.

Key words: borders, borderness, border studies, identities, Upper Adriatic

LITERATURA

- Armstrong, J. A. (1991):** Pristop k nastanku narodov. V: Rizman, R. (ur.): Študije o etnonacionalizmu. Ljubljana, Krt, 39–50.
- Barth, F. (ur.) (1970):** Ethnic groups and boundaries. The social organization of culture difference. Oslo, Universitetsforlaget.
- Baskar, B. (2002):** Dvourni Mediteran. Koper, Založba Annales.
- Bufon, M. (1995):** Prostor, meje, ljudje. Razvoj prekomejnih odnosov, struktura obmejnega območja in vrednotenje obmejnosti na Goriškem. Trst, Slovenski raziskovalni inštitut.
- Bufon, M. (2004):** Med teritorialnostjo in globalnostjo. Sodobni problemi območij družbenega in kulturnega stika. Koper, Založba Annales.
- Bufon, M. (2007):** Osnove politične geografije. Koper, Založba Annales.
- Bufon, M. (2008):** Na obrobju ali v osredju? Slovenska obmejna območja pred izzivi evropskega povezovanja. Koper, Založba Annales.
- Cohen, A. P. (1994):** Boundaries of consciousness, consciousness of Boundaries, V: Vermeulen, H., Govers, C. (ur.): The Anthropology of Ethnicity: Beyond Ethnic groups and boundaries. Amsterdam, Het Spinhuis.
- Cole, J. W., Wolf, E. R. (1974):** The hidden frontier: ecology and ethnicity in an alpine valley. New York, Academic Press.
- Darovec, D. (2009):** Kratka zgodovina Istre. Koper, Založba Annales.
- Eriksen, T. H. (2002²):** Ethnicity and nationalism. London - Sterling, Va - Pluto Press.
- Hutchinson, J., Smith, A. D. (ur.) (1996):** Introduction. V: Hutchinson, J., Smith, A. D. (ur.): Ethnicity. Oxford - New York, Oxford University Press.

- Klavora, M. (2009):** Dileme duhovnikov v Zgornjem Posočju po drugi svetovni vojni skozi perspektivo tolminskega procesa. *Acta Histriae*, 17, 4. Koper, 757–784.
- Knežević Hočevan, D. (1999):** Družbena razmerja v dolini Zgornje Kolpe. Ljubljana, Založba ZRC.
- Mikolič, V. (2004):** Jezik v zrcalu kultur. Jezikovna sporazumevalna zmožnost in (med)etnična ozaveščenost v slovenski Istri. Koper, Založba Annales.
- Mikolič, V. (2010):** The relationship between communicative competence and language use in a multicultural environment. The case of Slovene Istria. *Journal of multilingual and multicultural development*, 31, 1. Clevedon, 37–53.
- Pelikan, E. (2009):** Dr. Mihael Toroš – primorski duhovnik med državnimi in cerkvenimi oblastmi. *Acta Histriae*, 17, 4. Koper, 737–756.
- Pirjevec, J. (2009):** Foibe: una storia d'Italia. Torino, Einaudi.
- Rizman, R. (1991):** Teoretske strategije v študijah etnonacionalizma. V: Rizman, R. (ur.): Študije o etnonacionalizmu. Ljubljana, Krt, 15–37.
- Rožac Darovec, V. (2005):** Do koder seže spomin. V: Rožac Darovec, V. (ur.): Meje in konfini. Rakitovec, vas kulturnih, družbenih in naravnih prepletanj. Koper, Založba Annales.
- Rutar, S. (2005):** War, Memory and Nation in the Northeastern Adriatic: a contribution to methodology. V: Pirjevec, J. et al. (ur.): Vojna in mir na Primorskem. Koper, Založba Annales. 241–254.
- Sahlins, P. (1989):** Boudaries. The Making of France and Spain in the Pyrenees. Berkeley - Los Angeles - Oxford, University of California Press.
- Sedmak, M. (2002):** Kri in kultura. Etnično mešane zakonske zveze v Slovenski Istri. Koper, Založba Annales.
- Sedmak, M. (2009):** Manjšine in skupinske (etnične) identitete: primerjalna študija slovenske in italijanske manjšine. *Annales Ser. hist. sociol.*, 19, 1. Koper, 205–220.
- Smith, A. D. (1999):** Myths and Memories of the Nation. Oxford - New York, Oxford University Press.
- Verginella, M. (2008):** Il paradigma città / campagna e la rappresentazione dualistica di uno spazio multientnico. *Contemporanea*, 11, 4. Bologna, 779–792.
- Vermeulen, H., Govers, C. (ur.) (1996):** The Anthropology of Ethnicity. Beyond Ethnic groups and boundaries. Amsterdam, Het Spinhuis.
- Wilson, T. M., Donnan, H. (ur.) (1998):** Border identities. Nation and state at international frontiers. Cambridge, Cambridge University Press.